

Język – szkoła – przestrzeń
jako determinanty rozwoju kultury Śląska Cieszyńskiego

Jazyk – škola – prostor
jako determinanty kulturního vývoje Těšínského Slezska

pod redakcją Marzeny Bogus

Czeski Cieszyn 2012

Recenzent publikacji: Prof. PhDr. Mečislav Borák, CSc.

Opracowanie redakcyjne: Marzena Bogus

Projekt okładki: Marzena Bogus

Opracowanie graficzne: Kazimierz Gajewski

Redakcja techniczna: Leszek Wierzbicki

Na okładce: obraz Anny Wawrykowicz-Żakowicz

Nakład: 300 egz.

© Kongres Polaków w Republice Czeskiej 2012

Wydawca:

Kongres Polaków w Republice Czeskiej

737 01 Czeski Cieszyn, Komeńskiego 4

Tel: +420 558 711 453, faks: +420 558 711 453

www.polonica.cz

ISBN 978-80-87381-10-6

Skład i druk: Offsetdruk i media, sp. z o.o., www.offsetdrukimedia.pl

Spis treści

Nieco słów na wprowadzenie	7
Krótką historia dziejowych zaszczości	10
Jadwiga Wronicz Gwara cieszyńska wobec innych odmian języka	15
Grzegorz Studnicki Nie tylko o folklorze szkolnym na Śląsku Cieszyńskim. Ujęcie antropologiczno-socjologiczne	25
Marzena Bogus Nędza z bidą w parze idą. O sytuacji nauczycieli w XIX wieku	57
Ewa Janoszek Między formą artystyczną a funkcją. Architektura budynków szkolnych na Śląsku Cieszyńskim do 1939 roku	101
Stefan Król Szkoły średnie na Śląsku Cieszyńskim do II wojny światowej	118
Janusz Spyra Bez strażaków i trąbek, czyli prasa o zjazdach nauczycieli słowiańskich w monarchii austriackiej przed 1914 rokiem	142
Olga Šrajnerová Rozvoj českého školstva na Tešínsku po roku 1920	165

Grzegorz Gąsior Oświata jako element walki politycznej. Działalność stowarzyszenia Slezská Matice osvěty lidové na Zaolziu w okresie I Republiki Czechosłowackiej	180
Łucja Dawid Problematyka teleologii wychowania Drugiej Rzeczypospolitej na łamach cieszyńskiego „Miesięcznika Pedagogicznego”	204
Blažena Gracová Obraz polských dějin v současných českých dějepisných učebnicích .	221
Denisa Labischová Obraz Polska a Poláků v očích žáků a učitelů českých škol (empirický výzkum historického vědomí)	236
Literatura	247
Indeks osób	267
Ilustracje.	275

Nieco słów na wprowadzenie

„Dawni mocarze, władcy tej ziemi,
Wśród mogilnego śpią chłodu;
Księgi królewskie Bóg zamknął z niemi,
Ale nie księgi narodu (...)
my snuć będziemy wciąż życia wątek,
Który na długo nam starczy;
Tylko szukajmy w skarbcu pamiątek
Naszej nadziei i tarczy.“¹

Rozpoczynając – trochę przekornie – wstęp do niniejszej publikacji od zakończenia utworu Władysława Bełzy, podejmujemy się zadania, które mamy nadzieję, będzie kolejną inspiracją do poszukiwań pamiątek, wątków, detali z tej nieprzebranej trówy z dziedzictwem kulturowym Śląska Cieszyńskiego. Dekadę temu została wydana *Książka- biblioteka- szkoła*², która do tej pory cieszy się niesłabnącym powodzeniem i uznaniem. Ponieważ jednak nie wszystkie wątki zdołano w tej pozycji poruszyć, ponownie, tym razem z inicjatywy Kongresu Polaków w RC, postanowiliśmy zaprosić kilkunastu autorów do opracowania problemów, które być może uzupełnią i poszerzą „mentalne“ pamiątki tego regionu związane z szeroko pojętą przestrzenią oświatową. A ponieważ wiedzy związanej z naszą przeszłością nie dostajemy „w spadku“ wraz z pierwszym oddechem, to każdy z nas musi się jej uczyć od początku poprzez stopniowe „wrastanie“. Nasza przestrzeń to nie tylko fizyczność

-
- 1 Władysław Bełza, *Dawni królowie tej ziemi*, cyt. za: Kazimierz Wróblewski, *Nowy śpiewnik polski*, „Miesięcznik Pedagogiczny“ 1905, nr 1-2, s. 24.
  - 2 *Książka- biblioteka- szkoła w kulturze Śląska Cieszyńskiego*, red. Janusz Spyra, Cieszyn 2001.

otaczająca ale przestrzeń mentalna, wiedza, świadomość przeszłego i przyszłego, wyobraźnia, która chce się bratać wspólnym działaniem, bez ponurych trenów i korektora usuwającego to, co niewygodne. Trud kolejnych opracowań ważkich tematów wypełnia treścią ramę wspólnej pamięci, takiej z równowagą i zgodą, „hekluje“ zawisły w historycznym trwaniu obyczajny porządek miejsca.

W projekcie *Język- szkoła- przestrzeń jako determinanty rozwoju kultury Śląska Cieszyńskiego* Jazyk – škola – prostor jako determinanty kulturního vývoje *Tešínského Slezska* wzięło udział 11 naukowców- animatorów- pasjonatów oświaty regionu. Ta nieliczna grupa może być pewnego rodzaju metaforą wąskiego obszaru badań, którym się wspólnie zajmują, choć przecież założony temat narzuca łączenie różnych perspektyw i z góry zakłada swoisty, ale dobrze pojęty eklektyzm, bo nie ma spraw i miejsc na pozór mniejszej wagi.

Genius loci Śląska Cieszyńskiego sam określa warunki brzegowe publikacji właśnie w aspekcie komunikacji językowej, przestrzeni oświatowej, zarówno architektonicznej jak i szerokich obszarów intelektualnych, instytucji szkoły kiedyś i dziś. Ten duch ponownie stał się ważny w opracowaniach autorów (tytuły naukowe z rozwagą pomijamy), którzy utrzymali suwerenne prawa indywidualnego doboru materiałów, ich interpretacji i kompozycji, zachowując własny styl pisarski, który tylko w niewielki sposób został poddany redakcyjnemu ujednoczeniu. Wątki, ślady podjęte i dopełnione raz jeszcze, lub „tropy“ dopiero odkryte możemy poznawać z zamieszczonych tekstów: Jadwigi Wronicz, która zajęła się *Gwarą cieszyńską wobec innych odmian języka*, Grzegorza Studnickiego opisującego w ujęciu antropologicznym *Folklor szkolny na Śląsku Cieszyńskim*, Marzeny Bogus, porównującej sytuację zawodową i warunki życia nauczycieli w XIX wieku w regionie i w wybranych miejscach obecnej Polski i Czech, potwierdzającej badaniami przysłowie, że *Nędza z bidą w parze idą*, Ewy Janoszek, ciekawie opowiadającej o *Architekturze budynków szkolnych na Śląsku Cieszyńskim do 1939 roku*, Stefana Króla, który opisując *Szkoły średnie na Śląsku Cieszyńskim do II wojny światowej*, zajął się placówkami, nie tylko „dominującymi“, Janusza Spyry relacjonującego *Bez strażaków i trąbek zjazdy nauczycieli słowiańskich w monarchii austriackiej przed I wojną światową*. Zaproszenie przyjęła także Olga Šrajnerová, która scharakteryzowała *Rozvoj českého školstva na Tešínsku po roku 1920*, Grzegorz Gašior analizujący *Działalność stowarzyszenia Slezská Matice Osvěty Lidové na Zaolziu w okresie I Republiki Czeskosłowackiej*, Łucja Dawid opowiadająca o *Problematyce teleologii wychowawczej na łamach „Miesięcznika Pedagogicznego“ z lat 1918-1939*. Oprócz historycznych

wątków, autorzy podjęli się prezentacji społecznie poszukiwanych tematów z „pogranicza”. Blažena Gracová zaprezentowała badania *Obraz Polska a Poláků v nejnovějších českých učebnicích dějepisu*, a Denisa Labischová, *Obraz Polska a Poláků v očích žáků a učitelů českých škol*.

Wzmiankowanych problemów celowo nie podzieliliśmy na bloki tematyczne (zachowując jednak pewną chronologię ich przedstawiania), gdyż wszystkie elementy „tytułowe” projektu wzajemnie się przenikają i uzupełniają.

Przystąpmy krótko jeszcze przy odpowiedzi na pytanie: dlaczego znów wracamy do przypatrywania się szczegółom i niuansom oświatowym tego terenu? Może dlatego, że pomimo wielu opracowań naukowych, w literaturze „ogólnopolskiej” obszar ten często zestawiany/spajany jest z wielkim, Górnym Śląskiem, lub „lekką ręką” włączany do zaboru austriackiego i traktowany prawie jako część Galicji, lub z drugiej strony – do sąsiednich Moraw? Trudno szukać w historii wychowania osobnych akapitów poświęconych temu regionowi, dlatego ciągle nie dość podkreślania jego wyjątkowości, bo przecież cząstkowe dzieje oświaty są pełnowartościową częścią dziejów oświaty krajowej i ogólnej historii.

Jednak samego splotu historycznego czasu szczegółowo przywoływać nie chcemy, jest to zabieg celowy, gdyż właściwie każdy z zamieszczonych w niniejszej pracy artykułów, musiałby zawierać swoisty „zarys dziejów”. Taki ukazywał się już wielokrotnie, począwszy od siedemnastowiecznych annałów, po prace bliskiego nam Franciszka Popiołka i monografie współczesnych autorów, toteż wszystkie teksty postanowiono poprzedzić jedynie krótką „kroniką wypadków”. Owych dziejów nie potrzebujemy wartościować, chcemy natomiast rozpatrywać charakterystyczne wyznaczniki miejsca i czasu, poszukać więzi przyczynowo-skutkowych, które mają zasadnicze znaczenie przy porządkowaniu wydarzeń z życia zbiorowości i jednostek. Chociaż zmieniły się granice państw, same państwa i ich wewnętrzne podziały to historię oświaty chcemy opisywać kierując się przekonaniem o dziedziczeniu dorobku kulturowego, nie ignorując jednak wielokierunkowych uwikłań procesów dziejowych z regionalnymi modyfikacjami.

Marzena Bogus

Krótką historia dziejowych zaszczości

Właściwie każda publikacja omawiająca poszczególne zagadnienia regionu rozpoczyna się od krótkiego wstępu historycznego. My także postanowiliśmy być „typowi“ i bez „twórczych“ rebelii przytoczyć kilka faktów z dziejów Śląska Cieszyńskiego. Czynimy to przede wszystkim ze względu na wygodę czytelnika, który studiując poszczególne teksty będzie mógł powiązać je z odpowiednimi zdarzeniami historycznymi i odnieść do nich swoje własne refleksje. Z tego też względu zdecydowaliśmy wyeliminować owe fakty z opracowań poszczególnych autorów, ponieważ właściwie w każdym studium takie odniesienia byłyby konieczne. Obszar, który jest naszym „oczkiem w głowie“ to historyczna kraina o powierzchni zaledwie 2283 km² licząca obecnie ponad 800 tysięcy mieszkańców. Ziemia Cieszyńska podzielona niespełna sto lat temu, obecnie w 44,2% należy do Rzeczypospolitej Polskiej i 55,8% do Republiki Czeskiej, pozostała regionem kulturowym pod wieloma względami specyficznym, o silnym poczuciu własnej odrębności. Na owe szczególne aspekty „inności“ omawianego obszaru wpływa wiele determinant, w tym zróżnicowany skład mieszkańców oraz zawiła i mocno pokomplikowana historia.

Śląsk Cieszyński stanowił początkowo kasztelanię państwa pierwszych Piastów, następnie księstwa opolsko-raciborskiego, z którego wydzielił się około 1290 r. jako samodzielne księstwo cieszyńskie. Jego władcy, podobnie jak inni książęta górnośląscy, złożyli w pierwszej połowie XIV w. hołd królom czeskim z dynastii Luksemburgów, co poskutkowało kilkoma wiekami zależności ale także kulturalnymi i społecznymi więziami Śląska Cieszyńskiego z ziemiąmi czeskim, przede wszystkim Morawami. Stopniowo następował także wzrost

wpływu kultury niemieckiej, zwłaszcza po 1526 r., kiedy królami Czech zostali austriaccy Habsburgowie. Po 1742 r., kiedy cesarzowa Maria Teresa utraciła większość Śląska na rzecz Prus, Ziemia Cieszyńska pozostała w granicach państwa podległego Habsburgom, tworząc wraz z księstwem opawskim i częścią księstwa karniowskiego tzw. Śląsk Austriacki. Związki z Morawami uległy zacieśnieniu szczególnie w latach 1783–1849, kiedy obydwaj kraje tworzyły jedno gubernium morawsko-śląskie ze stolicą w Brnie. W połowie XVIII w. ostatecznie ukształtowały się granice Śląska Cieszyńskiego, a jego obszar zasadniczo pokrywał się z dawnym księstwem cieszyńskim, do którego dołączono południową część stanowego państewka bogumińskiego.

Zawirowania polityczne miały duży wpływ na strukturę etniczną i narodowościową na tym terenie. Większość obszaru zamieszkiwała ludność polskojęzyczna, natomiast przy granicach z Morawami zdecydowanie dominowała populacja czeska, w Bielsku i jego okolicy ukształtowała się tzw. bielska wyspa językowa, o jednoznacznie niemieckim charakterze. Wielu Niemców osiedlało się również w innych miastach, a znaczna grupa ogółu obywateli uczyła się niemieckiego jako języka urzędowego monarchii austriackiej. W ciągu XIX w. Śląsk Cieszyński przeszedł okres radykalnych przemian ekonomicznych i społecznych, związanych między innymi z odkryciem bogatych złóż węgla. Wystarczyło kilka pokoleń by obszar stał się jednym z najbardziej uprzemysłowionych, zurbanizowanych i rozwiniętych regionów Europy Środkowej. Wzrosła także liczba zamieszkującej go ludności z 125 tysięcy w 1799 r. do 434 w 1910 roku. Społeczność Śląska Cieszyńskiego była mocno zróżnicowana zarówno pod względem wyznaniowym (obok dużej grupy katolików, znaczący procent stanowili ewangelicy – w 1910 r. 21,5%; pozostałe 2,5% to wyznawcy judaizmu), jak i społecznym. Obok licznie dominujących mieszkańców wsi, wśród których odrębną grupę stanowili górale, wywodzący się z rodzin wałaskich pasterzy osiedlonych w Beskidach w XV–XVI w., pod koniec 19. stulecia znaczącą zbiorowość tworzyli zarazem robotnicy wielkoprzemysłowy, zamieszkujący zwłaszcza okolice Karwiny, Polskiej Ostrawy oraz Bielska.

Istotne zróżnicowanie stanu społecznego dostrzegalne było także wśród ludności ośmiu miast, na czele z cieszyńskimi, mieszkańcami stolicy regionu.

Przed wszystkim jednak Śląsk Cieszyński był mocno zróżnicowany pod względem etnicznym, co stało się przyczyną rozlicznych sporów w XIX wieku, stuleciu kształtowania się nowoczesnych narodów.

Osoby urodzone lub wychowane w kulturze niemieckiej uważały za oczywiste, że Ziemia Cieszyńska jako część monarchii austriackiej (a od 1867 r.

formalnie Austro-Węgier) „ma obowiązek“ przynależeć do tejże i posługiwać się językiem niemieckim. Co za tym idzie, mieszkańcy całego terenu powinni stopniowo porzucić zakorzenione „relikty“ np. rodzimy język, tradycje i zwyczaje. Działacze czescy, głównie z Opawy, opowiadali się natomiast za programem niepodzielności wszystkich krajów Korony św. Wacława, ale zasięg ich oddziaływania ograniczał się właściwie do zachodnich części Śląska Cieszyńskiego.

Aktywiści polscy, oddolnie zorganizowali ruch narodowy, który został uzewnętrznlony publicznie w 1848 r. podczas Wiosny Ludów. Na Zjeździe Słowiańskim w Pradze, pierwsi działacze skupieni wokół Pawła Stalmacha, jawnie zadeklarowali przynależność ludności Śląska Cieszyńskiego do polskiej wspólnoty narodowej. Istotne dla dalszego funkcjonowania ruchu było także uruchomienie „Tygodnika Cieszyńskiego“, pierwszej polskiej gazety, która od 1851 r. jako „Gwiazdka Cieszyńska“ była ostoją obozu narodowego. Stopniowo, skupiając zarówno katolików jak i ewangelików coraz silniej walczył o interesy polskich mieszkańców m. in. w Sejmie Krajowym w Opawie i parlamencie w Wiedniu. W tym samym czasie, równie prężnie działały partie reprezentujące interesy Niemców jak organizacje czeskiego obozu, toteż rywalizacja narodowa, zwłaszcza na przełomie XIX i XX wieku, zdominowała właściwie życie publiczne na omawianym terenie.

Dla wszystkich skonfliktowanych stron priorytetem stała się również kwestia narodowego oddziaływania na młode pokolenie, które miało budować konkretną świadomość obywatelską. Takie zabiegi przekładały się na efekty, które miały być osiągnane także za pomocą edukacji szkolnej. W państwie austriackim podstawy nowoczesnego systemu oświaty elementarnej zbudowano wraz z reformą szkolną w 1774 r., a po kolejnych z 1805 i 1869 r. w ramach całej monarchii stworzono jednolitą strukturę szkolnictwa ludowego. Powyższa reorganizacja przyniosła na Śląsku Cieszyńskim pożądane rezultaty, toteż pod koniec XIX w. obowiązek szkolny był wypełniany regulaminowo, a analfabetyzm praktycznie został zlikwidowany. Powszechny dostęp do edukacji i rozpowszechnienie czytelnictwa stały się wspólnymi kluczowymi czynnikami szybkiej modernizacji społeczności regionu, która objęła także zmianę recepcji nauczycieli. Kadra dydaktyczna zarówno ludowa jak i placówek średnich, stała się obok duchowieństwa lokalnym autorytetem, toteż poprzez edukacyjne oddziaływanie przygotowywała do życia w zmieniającej się gospodarce i historycznie rzeczywistości oraz wpływała bezpośrednio na stan świadomości młodego pokolenia. Do połowy 19. stulecia w szkołach posługiwano się podręcznikami wydawanymi w morawskim dialekcie języka czeskiego, które

obowiązywały w całej guberni morawsko-śląskiej. Podczas Wiosny Ludów miejscowemu duchowieństwu udało się wywalczyć wprowadzenie do szkół podręczników polskich, gdyż władze ministerialne uznały słuszność metodycznej wskazówki definiującej zasadę prowadzenia nauki w języku macierzystym ucznia. Prawidło to utrzymano także po reformie szkolnej w 1869 r., ale już w 1873 r. śląskie władze oświatowe w Opawie, wprowadziły regulę zwiększonej liczby godzin języka niemieckiego (*Lex Zeynek*). Co prawda ułatwiała ona opanowanie języka urzędowego, ale groziła jednocześnie stopniowym wynarodowieniem. Taki porządek kształcenia został niezwłocznie, ale niestety bezskutecznie oprotestowany przez polski i czeski obóz narodowy i powiązanych z ideą nauczycieli. Personel oświatowy coraz częściej odrzucał i kontestował treści programów kształcenia, które propagowały lojalność wobec cesarza, dynastii i monarchii. W końcu XIX w. obok publicznej sieci szkół ludowych i średnich, powstawała analogiczna ale prywatna, której placówki prowadzone były przez narodowe instytucje polskie, czeskie i niemieckie, także przez związki wyznaniowe i zakłady pracy.

Po rozpadzie monarchii austro-węgierskiej doszło do sporu pomiędzy Polską a Czechosłowacją o dalszą przynależność Śląska Cieszyńskiego. Polska swoje racje argumentowała wolą większości mieszkańców i działalnością Rady Narodowej dla Księstwa Cieszyńskiego, która w październiku 1918 r. objęła władzę nad regionem, wyłączając jego zachodnią część zamieszkałą przez ludność czeską. Czechosłowacja powoływała się natomiast na prawa historyczne, które miała jako spadkobierczyni Korony św. Wacława. Wskazywała również na własne potrzeby ekonomiczne związane z zapotrzebowaniem na węgiel. Ostatecznie, po wielu perypetiach także zbrojnych, w lipcu 1920 r. dokonano podziału spornego terytorium. Czechosłowacji przyznano zachodnią, większą część regionu, wraz z zagłębieniem ostrawsko-karwińskim, Polsce przypadło 44% obszaru. Duża grupa ludności polskiej pozostała na ziemiach przydzielonych Czechosłowacji (w 1910 r. przeszło 140 tys. mieszkańców tej części Śląska Cieszyńskiego deklaroowało używanie na co dzień języka polskiego), i zamieszkiwała głównie powiaty polityczne czeskokocieszyński i frysztacki, które z czasem zaczęto określać mianem Zaolzia. W obu częściach Śląska Cieszyńskiego system kształcenia został zintegrowany ze strukturą oświatową danego państwa i założeniem formalnego respektowania praw szkolnictwa mniejszościowego, które objęło także polskie szkoły za Olzą.

Powyższe rozstrzygnięcie czyli podział tego jednolitego od stuleci terytorium, wywołało poczucie krzywdy, głównie wśród Polaków mieszkających w regionie, a odczuwalna niesprawiedliwość była jedną z przyczyn nie

najlepszych stosunków pomiędzy obu krajami, trwających przez cały okres międzywojenny. W październiku 1938 r. władze w Warszawie, korzystając z osłabienia pozycji Czechosłowacji wynikającej z tzw. układu monachijskiego, zażądały zwrotu Zaolzia. Wobec postawionego ultimatum, rząd w Pradze zgodził się oddać sporne tereny. Już we wrześniu 1939 r. Śląsk Cieszyński został wcielony do III Rzeszy, z wyjątkiem powiatu frydeckiego wchodzącego od marca 1938 r. w skład Protektoratu Czech i Moraw. W 1945 r. doszło pomiędzy Polską i Czechosłowacją do kolejnego konfliktu o Śląsk Cieszyński, który zgodnie z życzeniem Stalina został rozstrzygnięty przywróceniem granic sprzed października 1938 roku.

Ratyfikowanie porozumienia o pozostawieniu Zaolzia w granicach Czechosłowacji nastąpiło w czerwcu 1958 roku. Państwa połączyło zatem międzynarodowe braterstwo wynikające z jednego, narzuconego systemu komunistycznego, któremu przeczyła ściśle kontrolowana „przyjaźń“ na olziańskiej granicy i wydarzenia z 1968 roku, które w sposób uzasadniony wzmocniły antypolskie nastroje. Po wojnie w obu państwach, zatem także w podzielonym regionie, doszło do kolejnych zmian struktury społecznej i narodowościowej: w czasie Holokaustu przestała praktycznie istnieć wspólnota żydowska, natomiast Niemcy którzy pod koniec wojny nie opuścili opisywanego terenu, zostali z obu jego części usunięci. Polska część Śląska Cieszyńskiego stała się jednolita narodowo, na Zaolziu prawa ludności polskiej formalnie gwarantowała konstytucja Czechosłowackiej Socjalistycznej Republiki Ludowej. Liczba takich mieszkańców stopniowo się zmniejszała, a „topnienie“ społeczności polskiej utrzymywało się także po upadku systemów komunistycznych po 1989 roku i trwa do dzisiaj. W 2011 r. na obszarze Zaolzia narodowość polską deklarowało niespełna 30 tysięcy osób, którą reprezentują organizacje i stowarzyszenia takie jak Kongres Polaków w Republice Czeskiej oraz Polski Związek Kulturalno-Oświatowy.

W 1998 r., jako znamienny symbol dawnej jedności tych ziem, utworzono Euroregion „Śląsk Cieszyński“ do którego przystąpiła większość gmin historycznego obszaru po obu stronach granicy.

Józef Szymeczek